

Pavla Chejnová: Acquisition of morphological categories and vocabulary in early ontogenesis of a Czech child. Praha: Karolinum 2016. 164 s. ISBN 978-80-246-3436-4

Posudok habilitačnej práce

Dr. Pavla Chejnová predložila ako východisko habilitačného pokračovania monografiu, v ktorej sa venuje vývinu reči v ranom veku dieťaťa osvojujúceho si češtinu. Ide o prácu, ktorá nadväzuje na staršie výskumy osvojovania si češtiny a spolu so súčasnými prácami nemnohých ďalších českých lingvistov a psycholingvistov (predovšetkým L. Saicovej Římalovej a F. Smolíka) prispieva k vytvoreniu obrazu osvojovania si lexiky a gramatiky česky hovoriacich detí v ranom veku. Tým, že bola publikovaná v anglickom jazyku, sa otvára možnosť vstúpiť do medzinárodného akademického priestoru a priniesť tak do odboru, ktorý je vo svete široko rozvinutý, poznatky z doteraz málo poznaného územia – osvojovania lexiky a hlavne gramatiky vysoko flektívneho jazyka, aký čeština svojou typologickou podstatou predstavuje.

Obsah práce tvorí longitudinálna prípadová štúdia osvojovania češtiny jedným dieťaťom – chlapcom (dieťaťom autorky) od objavenia sa prvých slov (približne vo veku dvoch rokov) do veku zhruba tri a pol roka, pričom výskum rečovej ontogenézy daného chlapca pokračoval (a našiel svoje stvárnenie v nadväznej štúdii autorky o vývine syntaktickej kompetencie). Sama autorka charakterizuje pozorované dieťa ako dieťa s oneskoreným vývinom reči („late talker“), no závažným zistením je, že hoci pozorovaný chlapec vzhľadom na chronologický vek začal svoju produkciu (pravdepodobne nie však porozumenie reči) pomerne neskoro, do konca sledovaného obdobia prešiel jednotlivými fázami načrtnutými všeobecne pre ontogenézu detskej reči.

Metodologicky práca vychádza z konštruktivisticky a interaktívne chápaných rámcov osvojovania si jazyka a reči, osvojovanie gramatiky a lexiky poníma komplexne a do úvahy berie tak typologické osobitosti češtiny, ako aj pragmatiku detských výpovedí, sociolingvistické okolie dieťaťa a širší sociálny a kultúrny kontext. Základné údaje autorka získala na základe denníkových zápiskov a audionahrávok vyhotovovaných priebežne a následne raz – dvakrát mesačne. Kombinácia denníkových zápiskov a periodického nahrávania patrí k najčastejšie používaným a najspoľahlivejším metódam longitudinálneho sledovania vývinu reči detí v sledovanom veku, preto ju možno prijať ako relevantnú. Sústredene sa sleduje obdobie od 2;8 do 3;6 veku dieťaťa na báze 4166 výpovedí. Metodicky proklamuje autorka kvantitatívne metódy skúmania, svojím zameraním však štúdia predstavuje kvalitatívne zameraný výskum s údajmi o početnom (percentuálnom) výskyte sledovaných javov, ktoré majú skôr orientačný význam a dopĺňajú kvalitatívne výklady zamerané na chronológiu osvojovania jednotlivých lingvistických javov a kategórií. Využíva však aj kvantitatívne mierky sledovania vývinu reči, predovšetkým meranie lexikálnej diverzity (tzv. type-token ratio) a priemernú dĺžku výpovede v slovách (Mean Length of Utterance – MLUw).

K použitým metódam výskumu mám nasledujúce poznámky:

- Autorka charakterizuje reč pozorovaného dieťaťa v začiatkoch ako nezrozumiteľnú, preto rezignovala v tomto období na elektronické záznamy a dala prednosť len denníkovým zápiskom. Nedomnieva sa, že práve preto by aj v tomto období tzv.

nezrozumiteľnosti by bolo práve vhodnejšie exaktné zachytenie jazykového prejavu sledovaného chlapca?

- Autorka dala prednosť audiozáznamu pred štandardne používaným videozáznamom. Samozrejme, aj z audiozáznamu možno, ako to práca dokazuje, odčítať vývin tých jazykových javov, na ktoré je práca zameraná, no na druhej strane, vzhľadom na čas keď sa s audiozáznamami začalo, a teda na chronologický vek dieťaťa (2;8) a stupeň jeho komunikačnej kompetencie, mohlo dôjsť k úniku pomerne dôležitých informácií o situačnom zakotvení detskej reči a predovšetkým o neverbálnej komunikácii tak dieťaťa, ako aj jeho okolia, to znamená aj o úlohe detského gesta ako dôležitého prekurzora gramatického vývinu reči (porov. Kapalková, 2018: Gesto ako prediktor gramatiky – tam aj ďalšie literatúra).
- Neštandardne sa v práci aplikuje index lexikálnej diverzity – type-token ratio. Ako už pomenovanie napovedá, ide, zjednodušene povedané, o pomer type (lema, lexéma) a token (tvar), pričom získaný údaj sa pohybuje v intervale od 0 do 1; čím viac sa index blíži k 1,0, tým je lexikálna diverzita väčšia. Autorka pracuje s opačným pomerom, pričom obmedzuje vzorku vybraných javov na 100, čo môže viesť k istému skresleniu uvádzaných údajov. Mohla by vysvetliť motiváciu takéhoto postupu?
- Jednou z najčastejšie používaných mierok, ktorými možno exaktné sledovať osvojovanie gramatiky, je priemerná dĺžka výpovede (MLU). Ak sa zvolí ako jednotka merania slovo, ako si zvolila autorka, vo vzťahu ku gramatike ide skutočne len o pomocný index. Ideálne je zvoliť si ako základnú jednotku merania morfému, a teda pracovať s MLU nie v slovách, ale v morfédoch. Ide o časovo náročnejší, ale nepochybne presnejší index.¹

Jadro práce tvoria kapitoly 4 a 6 – 11. Kapitola 5 je venovaná stručnej charakteristike morfológických kategórií češtiny a kapitola 12 súhrnu poznatkov a diskusii s vybranými zisteniami iných bádateľov.

V kapitole 4 sa naznačuje lexikálny vývin dieťaťa sledovaného obdobia, porovnávajú sa jeho výsledky s inými údajmi pre češtinu a naznačuje sa vzťah medzi osvojovaním si lexiky (predovšetkým počtu osvojených lexém) a morfosyntaktickým vývinom. Exaktné výsledky ukazujú na fakt, že prvá syntagma sa v reči sledovaného dieťaťa vyskytla v čase, keď jeho lexikálna zásoba dosiela sumu 50 osvojených slov. Táto kapitola je doplnená apendixom s cenným súpisom zachytávajúcím prvých 1000 lexém v chronológii ich osvojovania vrátane tvarov, v ktorých sa dané lexémy vyskytli, a ich výslovnosti.

V kapitolách 6 – 11 sa autorka venuje osvojovaniu gramatiky sledovaného dieťaťa v premorfológickom a hlavne protomorfológickom štádiu (podľa Dressler et al.), pričom za jeden z kľúčových parametrov vývinu reči pokladá výskyt tzv. miniparadigmy (znova, podľa Dresslera et al.), t. j. súbor minimálne troch tvarov tej istej lexémy v príslušnej nahrávke. Hoci sa tento prístup ukázal ako nosný, predsa len ide o pomerne prísne kritérium (vzhľadom na použitú frekvenciu nahrávania). Prečo sú na posúdenie osvojenia potrebné tri (prečo práve tri) tvary jednej a tej istej lexémy, keď niektoré už osvojené tvary sa v nahrávke, vzhľadom na danú situáciu, nemusia vôbec objaviť?

¹ Navyše, v slovenčine, teda jazyku, ktorý je češtine typologicky najbližšie, existuje vypracovaná a v praxi overená pomerne jednoduchá metóda výpočtu MLU v morfédoch, tzv. špecifická priemerná dĺžka výpovede (šPDVm) – prorov. Kapalková et al., 2010: Hodnotenie komunikačných schopností detí v ranom veku (s testami a normami), príp. Kapalková et al., 2011: Vývin gramatiky detskej reči na základe priemernej dĺžky výpovede, ktorá by sa prípadne mohla použiť aj pri danom výskume.

Kapitoly 8 – 11 sú venované osvojovaniu jednotlivých slovných druhov dôležitých z hľadiska zvládnutia deklinačných a konjugačných kategórií (substantíva, adjektíva, pronomína, verbá). Tieto kapitoly majú jednotnú štruktúru, čo pomáha čitateľovi pri orientácii a pri vytváraní celkového obrazu o rečovej akvizícii v danom období. Všetky kapitoly demonštrujú výskumnú precíznosť bádateľky, hoci by sa miestami zišiel aj hlbší kvalitatívny ponor do osvetľovania osvojovania kategórií, hlavne v prepojení na sémantiku (napr. sémantika jednotlivých pádových štruktúr; ukázanie na výlučne rezultatívny význam osvojených pasívnych participií a ich syntaktického využitia), príp. spresnenie uvádzaných kritérií.²

Hoci sa P. Chejnová vo svojom výskume sústredila na longitúdu jedného dieťaťa, prináša mnoho všeobecnejšie platných nových poznatkov o osvojovaní si lexiky a gramatiky češtiny, ktoré dokazujú tak individuálnosť, ako aj univerzálnosť jej osvojovania u sledovaného dieťaťa.³ Dokazuje to aj porovnanie s už existujúcimi čiastkovými zisteniami pre češtinu a niektoré vybrané slovanské aj neslovanské jazyky.

Záver

Posudzovaná habilitačná práca je predovšetkým lingvistickou prácou. Týka sa osvojovania češtiny ako materinského (prvého) jazyka v ranom veku dieťaťa. Je to solídna štúdia, ktorá na metodologickom základe zodpovedajúcom súčasným trendom výskumu detskej reči v celosvetovom meradle prináša nové poznatky o osvojovaní češtiny ako vysoko flektívneho jazyka, má teda význam tak pre slovanskú aj neslovanskú psycholingvistiku, no má aj aplikačné potencie tak v logopedickej, ako aj v didaktickej praxi. Rozvíjanie jazykovej a komunikačnej kompetencie patrí k prvoradým cieľom tak predprimárnej, ako aj primárnej edukácie, a preto poznanie o tom, ako „sa veci dejú“ v stave zrodu, môže pomôcť aj uvažovaniu o spôsoboch inštitucionálneho rozvíjania kognitívnej, komunikačnej a jazykovej kompetencie dieťaťa v neskoršom veku.

Habilitačná práca *Acquisition of morphological categories and vocabulary in early ontogenesis of a Czech child* PhDr. Pavly Chejnovéj, Ph.D., splňa požiadavky kladené na habilitačnú prácu. Preto ju odporúčam ako východisko ďalšieho habilitačného pokračovania v odbore Pedagogika na Pedagogickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe.

V Prešove 5. novembra 2019

prof. PhDr. Daniela Slančová, CSc., v. r.
oponentka

² Napríklad, podľa môjho názoru, možno súhlasiť s autorkou, ak rodovo odlišné adjektíva chápe ako tri lexémy (lemy). Podobný prístup by som očakávala aj pri demonstratívach *ten, ta, to*, ktoré sa však chápu ako jedna lexéma. Prípadne chápanie negatívnych tvarov verb ako nie autonómnych foriem v rámci mikroparadigmy – hoci ide o modifikáciu slovesného tvaru, predsa len schopnosť dieťaťa používať negované tvary slovíes signalizuje vývinový stupeň ak už nie úzko chápanej gramatiky, tak určite sémantiky.

³ Zaujímavé je zistenie uvádzané na s. 126 o tom, že v osvojovaní morfológie bol u sledovaného dieťaťa pozorovaný postup, že napriek paralelnému osvojovaniu si lexiky, gramatiky, sémantiky si dané dieťa osvojilo najprv jednu kategóriu a po jej relatívnom zvládnutí si začalo osvojovať ďalšiu. Mohla by autorka uviesť príklad na tento jav?

